

TARIXIY SHAHARDA AN'ANAVIY UYLARNI UY MEHMONXONASIGA MOSLASHTIRISH VA ULARNING HUDUDIIY KOMPOZITSION UYG'UNLASHUVI

Abdunabiyeva Nigina

*Mirzo Ulug'bek nomidagi Samarqand
Davlat Arxitektura-qurilish universiteti 201 –
BI va Arx guruhi magistranti*

Baxodirov Abrorxon

*Mirzo Ulug'bek nomidagi Samarqand
Davlat Arxitektura-qurilish universiteti
Arxitektura yo'nalishi 2-bosqich talabasi*

Annotatsiya: Hozirgi kunda tadbirkorlikka katta e'tibor berilmoqda, shu jumladan yosh tadbirkor oilalarga kreditlar ajratilmoqda. Yildan yilga mehmonxonalariga talab ortib boryotganini e'tiborga olgan holda, uy mehmonxonalarini ko'paytirish davr talabiga aylanmoqda. Ushbu maqolada Samarqand shahrining tarixiy shahar qismidagi uy mehmonxonalarini arxitekturasini rivojlantirish bayon etilgan.

Kalit so'zlar: tadbirkorlik, mehmonxona, ma'daniyat, arxitektura, turist, obida, kashta, ayvon, so'ri, tok, resurs, texnologiya.

Samarqand ro'yi zamin sayqali, buyuk mutaffakkirlar istiqomat qilgan shahar hamda dunyo sivilizatsiyasi o'chog'i bo'lgan o'lka. Samarqand 3 ming yillik tarixni o'z ichiga olgan qadimiy maskandir. Samarqand tarixiga nazar tashlasak, hozirda muzeyga aylantirilgan Afrasiyob maydoni XIII asrgacha gavjum aholi istiqomat qiluvchi hudud bo'lgan. Mo'g'ullar bosqinidan so'ng Afrosiyob maydoni xarobaga aylangan. Qadimda Samarqand "Maroqand"da ibodatxonalar, otashgohlar, masjidlar, turar joy binolariga o'z ta'sirini o'tkazgan. Islom dini kirib kelishi, temuriylar hukumronligi, xonliklar davri, chor Rossiya bularning hammasi arxitekturada o'z ta'sirini qoldirgan. O'rta Osiyo me'morchilik inshootlaridan biri bu turar joy uylari hisoblanadi. Insonlarning yillar davomida rivojlanib kelishining namunasini turar joylarda ko'rish mumkin. O'rta Osiyoda iqlim sharoitlarida hovli

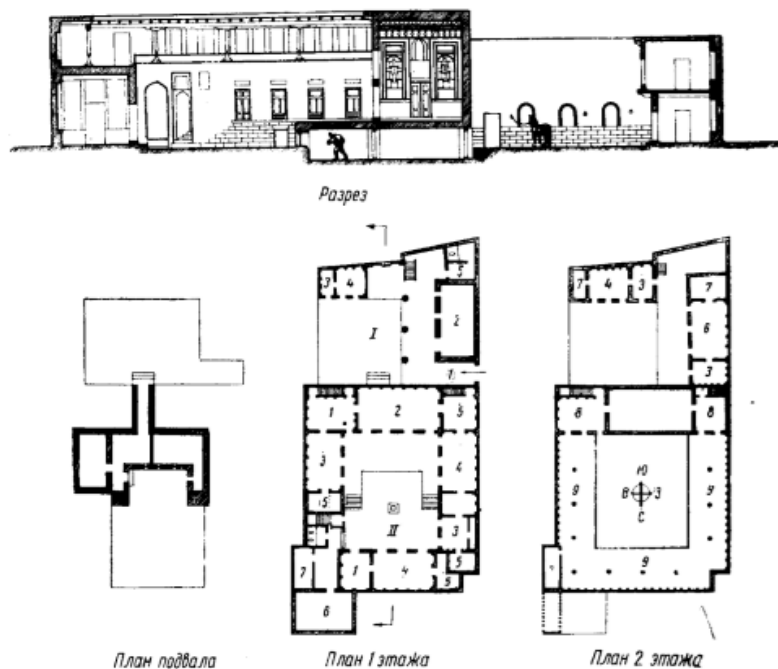
katta ahamiyatga ega. Yashash uchun mo'ljallangan imoratlar uy emas hovli deb aytilishi bejizga emas.

Turar-joy uylarining qismlarga bo'lganda, hovlining tashqi va ichki qismlari aholi tilida "darun", "berun" deb aytiladi. Hovlining tashqi qismida mehmonxona, omborxona, otxona bo'lgan va mehmonlar shu berun qismida qabul qilingan. Bundan tashqari, hovlining tashqi qismida nonvoylik, kulolchilik, hunarmandchilikning ko'plab turi bilan shug'ullanishgan. Hovli ko'cha changidan holi joy, ayvonning salqin soyasi, tokzorning yashilligi, tozalik va qulaylik, nafis fazoviy kombinatsiya o'ziga jalb qiladi. Hovlining darun qismi esa oila hayot kechirishiga mo'ljallangan. Ichki hovlida omborxona, oshxona, turar-joy xonalari va boshqa xonalar qurilgan. Hovlilarning maydoni katta qismida turar joy egalari bog' qilib ekin ekkan. Xonalar dahliz, terassalar kabi qismlarga ajratilgan va bu katta ahamiyatga ega bo'lgan. Turar-joylar murakkabroq shaklga ega boshqa binolardan ajralib turadi. O'ziga yarasha qismlarga bo'linganligi sababli hovli va xonalar bir butun kompozitsiyani tashkil qiladi. Turar-joyning tashqi ko'rinishi turli xil ijtimoiy, tarixiy, etnik, tabiiy va iqlimiy omillar bilan chambarchas bog'liq.

Turar-joy uylarini devorlar bilan o'rab olish sabablari feodal tizimi sharoitlaridan kelib chiqqan. Masalan, ba'zi hollarda fuqarolarning o'z boyliklarini hukumat kishilaridan yashirishga, shaharning yomon sanitar holati, yozning jazirama issig'i, hovlini ko'chadan izolyatsiya qilish kerakligiga olib kelgan. Bu bilan kerakli mikroiklimni yaratishga urinish, kechki paytda aholi xavfsizligini ta'minlash va tozalikni ta'minlashga erishilgan va boshqa imkoniyatlar paydo bo'lgan. Aholining boy qatlami turar joylardagi hovlilar ikki qismga "darun", "berun" qismga bo'lingan. Darun hovliga faqat berun hovlidan, binodagi tor yo'lakdan o'tish mumkin. Darun, berunga bo'linish nafaqad bizning mamlakatda shu bilan birga qadimda Ossuriya, sosoniylar saroyida ham bo'lgan va Yunoniston turar joy uylarida ham shunday usuldan foydalanishgan. Aholining o'rta

qatlamlarida, turarjoy uylarida darun, berun an'anasini chetlab o'tgan, sababi ular qishloqda dala ishlari bilan band bo'lishgan. O'rta qatlam shahar hovlilarning zich joylashganligi sabab hovlining berun qismi darvozaxona ustida mehmonxona sifatida qilingan yoki darvozaxonadan kirishda bitta xonani ajratish bilan berun hovli vazifasini qisman bajargan. Hovlilar qishloq turarjoylarida ko'pincha qismlarga bo'linmagan. Shu sababli tashqaridan mehmon kelganda, ayollar boshqa hovliga yoki qo'shnilarnikiga vaqtinchalik borishgan. Turar-joyni rejalashtirishda, arxitektura shakllariga to'xtalsak, turarjoyda istiqomat qiladigan uy egasining ijtimoiy kelib chiqishi, kasbi shu kabi prinsiplar ta'sir ko'rsatgan. Agar oddiy aholi bo'lsa uning hovlisi kichikroq xonalar soni ham kam bo'lgan. Boy aholi xonadonlari maydoni katta, xonalar soni ko'p, tashqi hovliga qo'shimcha xonalar qurilgan bular: ustaxona, omborxona, savdo xonalari bo'lgan. Oddiy aholi uylarida oddiy ustunlar ishlatishgan, boy aholi uylarida o'yilgan ustunlar qo'yilgan. Boyliklari oshishi bilan birgalikda xonalar hamda bezakli xonalar soni ham oshgan. Uy egalarining xohish istagidan kelib chiqqan holda yashash xonalarini yoki mehmonxonalarini bezatishgan. Oddiy aholining uy bezaklari faqat gips bilan, badavlat aholining uy devorlari o'yilgan alebastr bezaklari va mayda teshiklari bo'lgan katakchalar bilan bezatilgan. Uylar ko'rinishidan, egasining ijtimoiy va mulkiy holati ko'rsatgan. Mezbolar amaldorlar uchun ziyofat zalining kattaligi va bezaklarining hashamati bilan o'z boyliklarini ko'rsatishgan. Bunday bezatish ishlarida har bir shahar o'zicha yondashgan. Masalan, Marg'ilonda mehmonxona turarjoydan oddiyroq, Qarshida mehmonxona hashamatli bezatilgan.

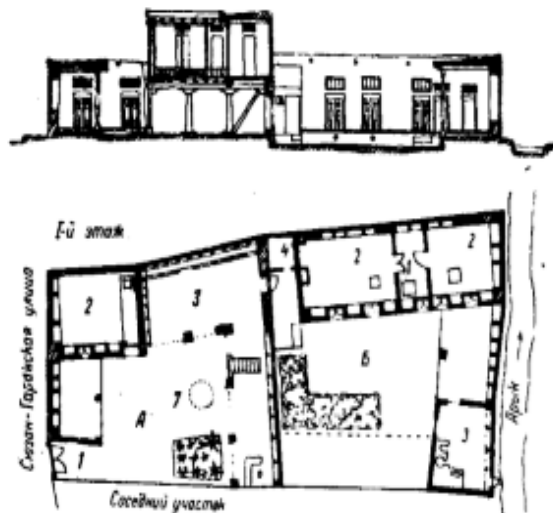

1-rasm. Buxoro uy ko'rinishi

Buxoro turar-joylari shimolga qaragan yozgi xonalar va janubga yoki g'arbga qaragan qishki xonalarni aniq ajratish bilan tavsiflanadi. Xuddi shu bo'linish tashqi sudda qabul qilinadi. Egasining boyligiga qarab, bir qator xonalar qo'shiladi, ular yo'nalishi bo'yicha farqlanadi - g'arbiy yoki sharqiy. Eng tantanalisi baland yozgi xona bo'lib, mehmonxonaning ikki balandlikdagi makonining uchlarida old tomondan yuqorida joylashgan bir yoki hatto ikkita mezzanina bilan aloqa qiladi. Ushbu mezzaninalar - shaxnishin, nazariy jihatdan, mehmonlar uchun sharaflı joy, garchi kundalik hayotda ular ko'pincha prozaik funksiyani bajaradilar. Shahnishin Buxoro uyining o'ziga xos xususiyati bo'lib, boshqa turdagi o'zbek uylarida kam uchraydi. Buxoro uyilari uchun ko'p ustunli ayvon, ko'pincha burchak ostida joylashtirilgan. Oddiy aholi uylarida ko'p hollarda ayvonlar qurilmagan. Buxoro hovlilarida eng baland joy bu yozgi xona bo'lgan.

Xiva turar-joylari o'ziga xos, fazoviy shaklga ega, ko'pincha fasad qismi yog'och o'ymakorligidan foydalanilgan. Xiva uyining loyihaviy yechimlari bir-biridan farqli joylari ko'p. Xiva uylarining kompozitsion asosini bir-biriga qarama-qarshi ayvonlari bo'lgan to'rtburchak hovli tashkil etadi: shimolga qaragan baland ulu-ayvon, uning orqasida yozgi xona, omborxon va uning yonida boshqa turar-joy binolari joylashgan. Ichan-qal'a uchastkalari zich joylashgani sabab hovlilar ochiq joyi qisqaradi va butunlay yo'q bo'ladi. Turar-joylar devorlari ganch bilan silliq qilib shuvalangan. Eshik va ustunlar o'ymakorligi o'ziga xosligi, panjaralarning sodda, nafis naqshlari Xiva turar joylari boshqa joylardan ajralib turadi. O'yilgan to'sinli ingichka ustunlar bu joyning eng sara bezaklaridan hisoblanadi.

2-rasm. Samarqand uy ko'rinishi

Samarqand mahalliy an'analar 18-asrda shaharning vayron bo'lishi bilan to'xtatildi va undan keyin aholi turli shaharlardan olib kelish natijasida, bu yerda turar-joy qiyofasi yaxlitlikka ega emas. Samarqand me'morchiligida uylarning bir yoki ikki xona va tor "dahliz" kirish joyidan foydalangan holda qurilishini kuzatishimiz mumkin. Ayvon ko'pincha binoga burchak qismida yoki xonaning

oxiriga ulangan. Xonaning devori bir qatorli sinch yordamida qurilgan. Agar Farg'ona va Toshkent uylari bilan taqqoslaganda uy interyeridagi tokchalar soni kam. Tokchalar miqdori bilan farqlasak Farg'ona va Toshkent uylarida xonalar to'rt devor bo'ylab tokchalar bo'lgan, Shahrisabzda uchta, Samarqandda ikkitadan, Buxoroda ikkitadan yoki bittadan, Xivada tokchalar bo'lmagan. Samarqand uylarining ichki qismini bezashda ganchkor o'yimakorlik hamda shift va devorlarni bo'yashdan foydalanilgan. Uy tirik organizmga o'xshaydi, oilaning o'sishi bilan o'sib boradi va u yerda ba'zi xonalar bekor qilinadi, boshqalari esa mukammalroq quriladi. Turar-joy turli vaqtlarda shakllangan kompleksdir.

Hozirgi vaqtda turizm industriyasi rivojlantirish, boy tariximiz va o'ziga xos arxitekturamizni dunyoga namoyon qilish uchun keng imkoniyatlar mavjud. Shu imkoniyatdan unumli foydalangan holda "har bir oila tadbirkor" shioriga amal qilib, xonadon egalari shaxsiy uylarini uy mehmonxonalariga aylantirayapti. Afsuski, bu sohaga ayniqsa arxitekturaviy nuqtai nazaridan an'anaviy uslubdagi uylarni o'z boshimchalik bilan bir biridan tubdan farq qiladigan arxitekturaviy uslublar bilan uyg'unlashtirib, an'anaviy uylar ko'rinishini qo'pol holda boshqa yurt insonlariga taqdim qilishmoqda. Chet el fuqarolarining bizning qadimiy obidalarimizni ko'rish bilan birga bizning qadimda turar-joylar qanday bo'lganligiga qiziqishlari yuqori. Shu masalalarni hisobga olgan holda bunday vazifani bajarishda uy mehmonxonalarini yanada rivojlantirib, turar-joylarning o'ziga xosligini yo'qotmasdan arxitekturamizni namoyon etish lozim. Chet el fuqarolari uchun qadimiy Samarqand an'anaviy turar-joylariga mehmon bo'lib, muhit bilan tanishish imkoniyatini ta'minlash lozim. Uy mehmonxonalarini egalari qadimiy Samarqand turar joylarini shakllantiraman deb mutanosiblikka ega bo'lmagan arxitekturaviy elementlarni qo'llashmoqda. Bunga misol kashtalardan dasturxon sifatida foydalanishlari. Qadimiy uylar derazalari o'rniga hozirgi zamonaviy plastik romlardan foydalanishyapti. Har bir hovlida ya'ni uy

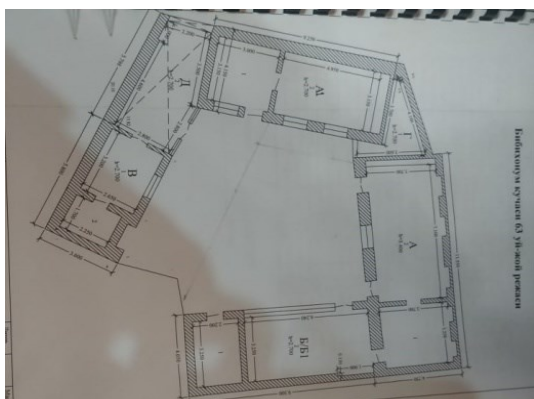

mehmonxonalarida ayvon, so'ri, tok, yashil maydonchasi bor. Bulardan issiqda mo'tadil havoni ta'minlaydigan muhitni shakllantirish uchun foydalaniladi.

Yuqorida ta'kidlab o'tgan elementlarga xos uylar bor, lekin bunday uylar mehmonxona sifatida ishlatishmaydi. An'anaviy uylarni qurish qayta gavdalandirish ancha mablag' va mehnat talab qiladi. Mehnat va resurslarni tejash maqsadida mavjud turar joylarida rekonstruksiya ishlarini amalga oshirib, uy mehmonxonalariga aylantirish har tomonlama manfaatli bo'ladi. Uy mehmonxonalari hozirda rivojlanayotgan sohalardan biri. Bunday mehmonxonalarga chet el fuqarolari qiziqishi yildan yilga ortayapti. Samarqanddagi turar joy uylarini o'rganish, shu muhitda yashab ko'rish imkonini beradi. O'zimizning boy tariximizni chet davlatlariga ko'rsatish imkoniyatini yanada oshiradi, chet el fuqarolari oqimini oshirishga sabab bo'ladi.

Uy mehmonxonalarini yanada rivojlantirib nafaqat uylarni balki mahallalarni qaytadan tiklab, mahallaviy uy mehmonxonalarini takomillashtirib har bir uy egalari o'z uylaridan daromad olib keladigan sohaga aylantirish lozim. Uy mehmonxonalarini arxitekturaviy nuqtai nazaridan uyg'unlashtirilgan holda, tarixiy ahamiyatini yanada rivojlantirib zamonaviy texnologiyalar bilan ta'minlash zarur.

Xulosa. Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, bunday sohani rivojlantirish har tomonlama manfaatli ishlardan hisoblanadi. Tarixiy shahar qismida yashovchilar uchun daromad manbayi chet el fuqarolari uchun Samarqand turar-joy uylari bilan tanishish imkoniyatini yaratib beradi. An'anaviy uy mehmonxonalari arxitekturaviy nuqtai nazaridan ma'lum me'yorlar ishlab chiqib tadbiq etishni talab etadi. Shu tariqa tarixiy muhitni saqlab qolish imkoniyati oshadi.

2-rasm Bibixonim ko'chasi 63 uy

3-rasm Bibixonim ko'chasi 63 -

uy

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. "Samarqandnoma" M.Axmedov 2011.
2. A.A.Aymatov "Tarixiy markazlarni qayta tiklash" (tarixiy turar joylarni saqlash va qayta tiklash yo'llarini takomillashtirish) O'quv qo'llanma "TURON NASHR" nashriyoti Samarqand – 2023
3. "O'zbekiston me'morchiligida hovli analarining shakllanishi va rivojlanishi" D.Z.Salohiddinova 2018.
4. Internet ma'lumotlari.
5. "Narodnie traditsii arxitekturi Uzbekistana" V.A Varonina